L'ART ROMÀNIC AL VALLÈS

L'ARQUITECTURA CIVIL I MILITAR I L'ARQUEOLOGIA

Al Vallès, territori de pas, proper a la costa i a la ciutat de Barcelona, hi hagué, en molts aspectes, una relativa continuïtat des de l'època romana fins a l'època moderna. Aquest fet ha comportat en alguns casos, amb relació a les construccions no religioses, la reutilització i la llarga perduració dels edificis i ha estat el motiu, així mateix, que hom trobi una gran diversitat de tipus de fortificació. Altres vegades, però, ha estat la causa de la destrucció o de l'alteració profunda d'alguns castells.

En primer lloc, doncs, cal assenyalar el fet que hi hagués una pervivència de l'època anterior, tot i els diversos moments de ruptura que es produïren, una pervivència reflectida en l'ús, en època medieval, de certes fortificacions romanes o en la proximitat d'habitatges d'aquesta època romana a les fortificacions medievals. És el cas de la Torrassa del Moro de Llinars —bàsicament d'època romana—, potser del Castellvell de Llinars o castell del Far, i de la Torre Roja de Caldes de Montbui.

És interessant l'existència, documentada al segle X, tot i que devia ésser anterior, del castell de Sant Sadurní, situat en un alt planell fortificat. Aquest castell, però, s'abandonà ja durant aquest segle X. D'acord amb aquesta descripció, sembla que ha de correspondre a una fortificació de tradició alt-medieval que deixà de tenir utilitat en l'època feudal. En aquestes comarques hi ha altres restes que poden correspondre a construccions força antigues, segurament defensives, com poden ésser les de l'Obac Vell (un edifici de planta rectangular amb un aparell d'*opus spicatum*) o les de la Serra Llarga (construcció que fa 21,2 m de llarg per 8,5 m d'ample).

S'han conservat restes de diverses torres de planta circular, de cap al segle X, com poden ésser la Torre Roja de Caldes, la torre del castell palau de Terrassa, la torre primitiva del castell de Montclús i la torre del castell de Montornès. Almenys en aquests tres darrers casos sembla que la torre era acompanyada d'una sala o d'un recinte més ampli. L'existència d'aquestes construccions de planta circular amb funció de torre de guaita o de torre mestra d'un castell termenat, en un moment anterior a l'any 1000, o molt proper a aquesta data, és interessant amb relació a l'estudi d'aquest tipus d'edificis. De fet, podem trobar un dels precedents de les torres cilíndriques pre-romàniques molt a prop d'aquestes fortificacions (en la torre romana de Llinars suara esmentada o en la torre de Castellví de Rosanes, al Baix Llobregat). D'altra banda, és evident el paral·lelisme entre aquestes torres i les torres frontereres. El doble mur de la Torre Roja de Caldes recorda, a tall d'exemple, el doble mur de la de Vallferosa (Solsonès) i, malgrat les diferències evidents, el doble mur de la d'Ardèvol (Solsonès). Així mateix, pel que fa al Vallès Occidental, cal assenyalar que la torre del castell palau de Terrassa, amb una alçada original d'almenys 24,5 m, és un dels edificis més notables d'aquesta època primerenca.

D'aquest conjunt de quatre torres, potser la menys antiga és la de Montornès, que pot fer d'enllaç amb les torres circulars del segle XI. D'aquest segle s'han conservat tres edificis molt notables: la Torrassa de Castellcir i la torre del castell del Villar, de Sant Feliu de Codines, i l'anomenada Torrota de Vacarisses. En tots tres casos, crec que devien ésser la torre mestra que s'alçava en un extrem d'un recinte més ampli. Excepcionalment, l'estat de conservació de la del Villar és molt bo; encara hi podem veure la porta elevada situada al nivell del pis principal (com també s'endevina en la torre més massissa de Montornès). La Torrota de Vacarisses, també força ben conservada, amb un diàmetre exterior de 5,25 m, té, també, tal com és usual en aquest tipus de construccions, la porta d'entrada elevada amb relació al sòl exterior i orientada cap a migjorn. Potser també hi havia una torre de planta circular, semblant a aquestes, al castell de Castellterçol (sota d'on hi ha una torre de planta quadrangular moderna). Així mateix, al castell de Barberà hi ha restes d'una torre de planta circular, datada en un moment potser una mica posterior.

Malgrat que potser no siguin tan abundoses en aquesta comarca, existien, així mateix, diverses torres de planta quadrangular, que han estat datades també en època romànica. Així, podem fer esment de la torre rectangular del castell de Plegamans (de 8,5 m per 6,2 m), de la torre del castell de Vallparadís, de la Torrota de l'Obac, amb una planta de 3 m per 3,9 m i amb una porta principal alçada uns metres amb relació al terra exterior, de la torre central de la casa forta de Toudell, que fa 3 m per 6,5 m, etc.

El que s'ha conservat del castell de Gallifa potser reflecteix una estructura constructiva una mica diferent; hi ha restes d'una torre de planta circular i d'algun altre edifici, al mig, però, en aquest cas, d'una llarga muralla que protegia la plataforma on s'aixequen el castell i l'església parroquial de Santa Maria.

En d'altres llocs, també s'han trobat estructures constructives semblants; per exemple, a Sant Sadurní, al mateix terme municipal de Gallifa. Són molt interessants, en aquest sentit, els estudis que han estat fets darrerament amb relació al castell de Rubí. Després d'una fase primitiva, datada cap a l'any 1000, amb sitges i palissades i potser cases de fusta o tàpia, hom ha descobert una segona etapa amb un recinte de muralles que cloïa tot el perímetre del turó del castell i, una tercera fase, datada als segles XI i XII, en què s'esdevingué la construcció d'un edifici central que fa 19 m per 26 m.

A partir del segle XII el paper de la torre mestra passà a ésser menys fonamental dins el conjunt dels castells, en els quals la funció residencial començà a tenir una certa importància. D'aquesta etapa voldríem assenyalar, en primer lloc, el notable castell de Montmany, de planta quadrangular, amb les parets altes, fetes amb pedres ben escairades, i la porta a peu pla orientada cap a migjorn; recorda les cases fortes del tipus força que hem estudiat amb relació a d'altres comarques (per exemple el castell del Coll, a la Garrotxa). Trobem una construcció semblant, però molt més malmesa, a Castellterçol. Malgrat les característiques del mur nord, també podem fer entrar el castell de Montbui dins d'aquest conjunt de castells quadrangulars. Al castell de Vallparadís també trobem una planta quadrangular, amb diverses torres d'angle o amb bestorres situades a la meitat del llenç, algunes d'originals, d'altres, però, afegides posteriorment. També és una fortificació de planta quadrada el castell o força de Canals. Aquesta planta quadrangular, que ja existia en alguns castells de l'alta edat mitjana, bé que fos poc usual (per exemple al castell de Miralles, a la comarca d'Anoia), esdevingué predominant en els castells dels darrers segles medievals, quan fou, sovint, completada amb diverses torres angulars. Així ho veiem en la part gòtica del castell de Montclús, en la torre d'en Malla (Parets del Vallès), amb dues torres de planta quadrada a la façana principal, en la casa forta de Cellers (també a Parets); tots aquests exemples són tardans, fora del marc cronològic d'aquesta obra, però pot ésser que llurs murs, bàsicament dels darrers segles medievals, continguin elements més antics.

Gairebé per acabar, pel que fa als castells, podem esmentar la fortificació de Castellcir, edifici allargat que aprofita l'espai deixat per una roca, fet cap al segle XII o XIII. A una construcció inicial allargada, s'incorporà ben aviat una sala central, coberta amb una volta i oberta, amb sengles portes, a l'escalinata d'entrada i a dues cambres laterals; diverses cambres i sales s'ar-

rengleraven al llarg de la penya. El castell de Pera també té unes característiques semblants: s'estén al llarg del cim d'un turó, bé que cal pensar que potser a l'origen devia haver una torre de guaita en un dels extrems de la fortificació, a la qual s'afegiren més tard d'altres edificis. L'espectacular castell de Granera, així mateix tardà, també s'adaptà al relleu de la roca on fou bastit; en aquest cas sembla, però, que s'organitzava al voltant d'un espai central, on hi havia un pou. El castell de Sentmenat té, també, una planta rectangular, allargada i força irregular; hom ha considerat que una part de l'edifici actual fou començat al final de l'època romànica, bé que va ésser profundament reformat als segles XIV i XVI.

La construcció que s'alça al cim del turó de Vilacís pensem que s'ha de classificar com a casa forta, del segle XII o XIII, bé que a causa del seu emplaçament i de l'estat de conservació sigui difícil d'assegurar-ho. S'ha considerat, així mateix, que eren cases fortes la fortificació de Toudell, molt malmesa, potser la ja esmentada força de Canals i la Torrota de Catafau. La torre de Ca n'Altimira, de planta quadrada, amb 5,30 m de costat i amb més de 6 m d'alt, força retocada, però encara en bon estat, potser era una casa torre senyorial.

En edificis d'aquesta comarca veiem clarament la perduració o la recuperació, durant els darrers segles medievals, de certs sistemes constructius típics de l'alta edat mitjana. Algunes parets del castell de Cànoves, del de Montbui o del de Cellers poden ésser de l'època pre-romànica, o almenys així ho semblen (són semblants, per exemple, als murs de la Torre Roja de Caldes). No podem, però, rebutjar la possibilitat (ja que d'altres elements tendeixen a fer-nos-ho creure) que siguin d'una època més moderna.

Amb relació a les construccions bàsicament civils, podem assenyalar l'existència d'un notable molí torre, el molí de Llobateres de Sant Quirze Safaja, potser tardà però molt interessant per les seves característiques defensives i sobretot per la seva estructura interna: a baix té el carcabà, a sobre, a peu pla, un petit obrador on hi havia una mola, al pis superior s'entrava per una porta elevada amb relació al nivell del terra exterior. Tot això era tancat dins d'un espai quadrat, delimitat per quatre parets plenes d'espitlleres, que fa només 3,45 m de costat.

Al Vallès, com gairebé a tot arreu, s'han destruït, s'han restaurat recentment o s'han reconstruït diversos castells. Per exemple, del castell de Castellruf no en resta gairebé res de visible. Les restes del castell del Far, en canvi, han estat excavades i consolidades acuradament i el castell de la Roca o el castell de Cellers han estat reconstruïts i poden ésser habitats. En conjunt, però, allò que ha arribat fins a nosaltres és només una mostra del que hi havia.

Entre les viles o poblacions una mica més importants del Vallès, podem assenyalar Terrassa, Sabadell, Granollers, Cardedeu, Montornès, Sant Celoni, Caldes, etc., algunes de les quals, en l'època que ara estudiem, ja tenien unes muralles, una carta de franquesa o bé un mercat. A Terrassa, per exemple, trobem una organització urbanística molt característica: en un extrem de la població s'alçaven el castell i l'església, en l'altre s'estenia la vila, solcada bàsicament per tres carrers longitudinals, el sobirà, el mitjà i el de baix, i envoltada per unes muralles amb torres i per un vall, que s'han pogut localitzar i estudiar, en alguns sectors.

La xarxa de camins medievals del Vallès era, com en molts altres llocs, gairebé la mateixa que la d'època romana. Com hem dit, les pervivències romanes degueren ésser molt importants. El pont de Caldes, que ha estat estudiat i datat cap al segle XIII, és possible que tingui uns precedents romans.

A la necròpoli de Sant Martí d'Aiguafreda, excavada al començament d'aquest segle XX, trobem una colla de trets propis que en fan un jaciment molt interessant i, de moment, únic en aquesta comarca. En primer lloc, cal assenyalar l'antigor de la necròpoli i, fins i tot, la possibilitat que tingui un lligam amb una època més reculada, anterior a la carolíngia. En segon lloc, cal subratllar-ne les característiques: existència d'una cova, existència de diversos tipus d'enterrament, existència dels arcosolis.

També s'han descobert tombes en altres municipis del Vallès. Podem destacar les quatre sepultures excavades a la roca, antropomorfes, descobertes a Santa Coloma de Marata, arran de l'excavació que s'hi ha realitzat.

Hem de recordar, també, els treballs arqueològics que es duen a terme darrerament a Sant Llorenç del Munt. Entre altres aspectes, han permès de localitzar una tomba antropomorfa, del segle X, diversos enterraments amb els extrems arrodonits, dels segles XI o XII, i algunes cistes, de lloses, dels segles XII o XIII.

Una tomba de lloses fou descoberta fa uns anys al Catafau, al municipi de Castellar del Vallès; és especialment interessant perquè s'ha pogut datar aproximadament, en haver-se trobat prop seu algun objecte ceràmic.

Les excavacions realitzades a l'Aiguacuit de Terrassa, indret que s'ha pogut relacionar amb el lloc on hi havia una vil·la de l'alta edat mitjana, no sols tenen importància pels materials ceràmics dels segles VIII-XIII que s'hi han trobat, sinó també a causa de les hipòtesis que han permès de plantejar amb relació a les característiques de l'hàbitat del terme del castell de Terrassa, que sembla que en aquesta època encara era molt dispers.

En aquesta comarca encara no s'ha estudiat a fons cap poble medieval rònec, abandonat, tot i que se'n coneix l'existència d'alguns, com pot ésser el del Prat de Dalt o potser el de la Torre Vella, a Caldes de Montbui, segurament de l'alta edat mitjana.

A Sant Pere de Terrassa, s'ha excavat, en dos moments diferents, un conjunt de sitges medievals. Primerament, l'any 1947 hi hagué una excavació de Serra i Ràfols —un precedent més de la moderna arqueologia medieval catalana—; darrerament, s'hi han fet unes noves campanyes. Les sitges excavades els anys quaranta sembla que han d'ésser datades d'abans del 1113; el segon conjunt, estudiat més recentment, ha de correspondre als segles XII o XIII.

Unes altres excavacions, interessants en especial de cara al coneixement de la continuïtat d'ús de les construccions d'època clàssica, són les realitzades a Sant Pau de Riu-sec, on es trobaren materials datables des del segle III fins al segle XVIII, que permeten d'establir relacions entre un edifici del món baix-romà, una construcció paleocristiana i una església romànica. També s'hi trobaren unes sitges amb curull del segle XIII.

A Sant Nicolau o Sant Feliu d'Arraona s'excavà, els anys 1975 i 1976, una extensa necròpoli, amb sepultures que foren datades des dels segles IX-X fins al segle XIV, i amb diverses sitges. Es descobriren enterraments de diversos tipus: fosses cavades a l'argila, tombes fetes amb murets de pedra, sepultures amb un llit format per tègules planes, tombes antropomorfes excavades al tortorà, etc.

Hauria pogut tenir un gran interès l'excavació del forn de ceràmica medieval situat al lloc anomenat la Vinya d'en Sant, que fou datat a la darreria del segle XII; per desgràcia fou destruït abans de poder ésser acabat d'estudiar.

Des del punt de vista arqueològic també cal recordar l'interès i la importància de les excavacions que es realitzaren al Castellvell de Llinars; els materials apareguts al vall, amb tot, són bàsicament dels darrers segles medievals. Hi ha, així mateix, en aquesta comarca, molts altres castells i també restes de llocs de poblament (com, per exemple, uns habitatges, segurament medievals, que s'endevinen al vessant d'una muntanya, al terme de Castellcir) que convindria d'excavar per tal d'anar aprofundint en el coneixement de les característiques de les construccions i dels diversos elements que hi havia en l'espai quotidià de l'home medieval.

Jordi Bolòs i Masclans

L'ARQUITECTURA RELIGIOSA

L'arquitectura religiosa d'època alt-medieval a les dues comarques en què és dividit el Vallès, presenta, en una primera visió de conjunt, dos temes que destaquen poderosament dins la sèrie d'edificis conservats. D'una banda, la monumentalitat del monestir de Sant Cugat del Vallès i la seva riquíssima història arquitectònica, i de l'altra, la problemàtica de les tres esglésies de l'antic conjunt episcopal d'Ègara, sens dubte un dels conjunts monumentals més excepcionals i importants de tot el patrimoni artístic català.

Al marge d'aquests dos monuments singulars, el conjunt dels edificis religiosos alt-medievals vallesans presenta un cert predomini, per nombre i qualitat, dels edificis bastits al segle XI; una representació minça, però molt interessant de l'arquitectura anterior al segle XI, i una molt escassa conservació d'obres construïdes durant el segle XII, que en cap cas representen exemples característics dels estils d'aquest moment, sinó que en la seva majoria són fidels representants de les perduracions estilístiques i constructives de les formes de l'arquitectura del segle XI. És interessant assenyalar aquesta circumstància, ja que representa un clar desequilibri de la producció arquitectònica, que no podem atribuir exclusivament a problemes de conservació-destrucció dels edificis construïts al segle XII. Sembla indicar un període d'estagnació i d'escassa activitat constructiva al Vallès durant el segle XII, amb un allunyament clar de les noves tendències arquitectòniques que s'imposen en aquest moment. Aquesta situació, que contrasta molt poderosament amb la creativitat manifestada en l'arquitectura del segle XI, es veu alterada al final del segle XII i durant el segle següent amb l'inici de les obres de renovació al monestir de Sant Cugat del Vallès. La reconstrucció del claustre